

J. KAROSAS

## ISTORIJA RAŠO ISTORIJA

Šiandien rasime nedaug žmonių, tvirtinančių, jog negalimas istorijos aprašymas, arba istoriografija. Nors faktai, kuriuos aptinkame įvairiuose istorijos šaltiniuose, pasižymi tam tikra subjektyvumo doze, o, aprašant konkretų istorijos vaizdą, daug kas priklauso nuo aprašančiojo sąžiningumo bei jo nusistatymo, vis dėlto daugeliu atvejų tie faktai mums nekelia abejonių. Juo labiau kad nemažai istorinių faktų yra, sakykime, daiktiškai fiksuoti, ir juos, vadovaudamiesi savais metodais, „skaito“ archeologai, etnografai bei kitų konkrečių istoriografijos šakų specialistai. Taigi istoriografija, grumdama su savo sunkumais, jau daug šimtmečių egzistuoja, ir niekas jos, matyt, nesiruošia išmesti į šiukšlyną. Ji egzistuoja ir toliau rutuliojasi net ir tais atvejais, kai teorija nepajėgia įrodyti jos egzistavimo realių pagrindų. Suprantama, savo mokslo realumu mažiausiai abejoja pirmiausia patys istoriografai. Maža to, įvairių kraštų istoriografai ne taip jau dažnai nesutaria dėl pačių istorinių faktų tikrumo (pavyzdžiui, įvyko Žalgirio mūšis ar neįvyko; gyveno Cezaris ar negyveno; egzistavo senovės Romoje vergvaldytė ar jos ten nebuvo). Dažniausiai ginčijamasi dėl tų faktų prasmės, dėl jų turinio. O pats istorinio proceso konkretus aprašymas, kad ir kaip mes į jį žiūrėtume, visuotinai pripažįstamas ir kultivuojamas. Be jo sunku būtų net įsivaizduoti šiądieninę žmonijos kultūrą.

Tačiau, antra vertus, mūsų laikais ne taip jau daug kam kelia abejonių ir tai, jog „nuogas“ istorinių faktų konstatavimas bei aprašymas yra per menka priemonė istorijos proceso vaizdai atkurti. Gryni faktai, ypač kai jais operuojama be teorinio konteksto, mažai informatyvūs. Istorijos proceso vaizdas gali būti atkuriamas tik su tam tikros teorinės rekonstrukcijos pagalba. Taigi istorijos vaizdas atkuriamas esant konkretaus aprašymo ir teorinio rekonstravimo koreliacijai. Nuo istoriografinio aspekto pasukus prie teorinio, žmonių visuomenės raida liečiama kitu — sociologiniu — aspektu.

Metų net labai paviršutinišką žvilgsnį tiek į praėjusio šimtmečio, tiek į mūsų dienų visuomenės filosofijos atmainas, pamatysime, koks problematiškas yra sociologinis (teorinis) istorijos tyrimo aspektas, kuris ne-

išvengiamai daro įtaką ir konkretaus istorijos vaizdo atkūrimui. Nepasitenkinus istorijos vaizdo „grynų“ aprašymu ir žengus žingsnį į istorinio proceso teorinių rekonstrukcijų labirintą, tuoj pat susiduriama su tam tikrais sunkumais. Pripažįstama, jog be sąlyčio su tam tikra sociologine koncepcija istoriniai faktai yra „netikri“: jie be turinio. Antra vertus, minėtas būtinas konkretaus istorijos proceso aprašymo sąlytis su teorija „žaloja“ istorinių faktų autentiškumą, pridurdamas prie jų kažką iš šalies<sup>1</sup>. Išbristi iš šios painiavos mėginama keliais būdais. Pirmiausia galima paskelbti mirties nuosprendį socialinei teorijai, suteikti jai visuomet subjektyvios vertybių teorijos prasmę ir kartu atimti iš teorijos mokslo statusą. Čia vadovaujasi gana paprasta logika: jeigu teorija, kaip jau minėta, kėsina į konkrečių istorinių faktų autentiškumą, tai, vadinasi, ją reikia nuo tų faktų atskirti ar visai atmesti, nukelti į grynų socialinių vertinimų aiškinimo sferą. Tiesa, galima eiti ir kitu keliu — kurti tokią socialinę teoriją, kuri „nežalotų“ istorinių faktų. Tačiau pastangos sukurti tokią teoriją paprastai baigdavosi išvada, kad socialinio angažuotumo prasme gryna ir neutrali visuomenės teorija yra tik pageidaujamas, bet praktiškai nerealizuojamas dalykas. (Čia nieko nepadėjo nei mėginimas surasti interesų turinio atžvilgiu „gryną“ visuomenės sluoksnį, nei pastangos ieškoti socialinės teorijos atsparos taškų psichologijoje, fenomenologiniame visuomenės gyvenimo reiškinijų aprašyme ar egzistencinėje jų analizėje.) Titaniškos istorijos filosofų pastangos sukurti neutralią visuomenės teoriją buvo nevaisingos. Dėl to socialinės teorijos prestižas nebuvo reabilituotas.

Kaip jau matėme, pripažinus, jog kuriant istorijos proceso vaizdą kūriame dalyvauja ne tik empiriniai faktai, bet ir teorija, užkliūvama už teorijos socialinio (vertybinio) sąlygotumo. Ir visos istorijos filosofų pastangos išvengti šio sąlygotumo poveikio tik patvirtina socialinių nuostatų įtaką visuomenės teorijai. Kartu vis iš naujo ryškėja, kad grynai teorijoje sukurti būdus, apsaugančius socialinį mokslą nuo jį „luošinančio“ vertybių (interesų) poveikio, matyt, neįmanoma. Taigi problemą lieka perkelti iš grynų teorijos valdų į materialinio žmonių gyvenimo sritį. Tačiau toks perkėlimas jau yra ne teorijos dalykas. Jis galimas tik tuomet, kai visuomenėje susiformuoja objektyvios prielaidos socialiniam susvetimėjimui likviduoti, t. y. kai klasinio intereso apyvarton patenka iš esmės visa socialinė tikrovė kaip vienovė.

Praktinis socialinio gyvenimo turinys bei jį dviasiskai išreiškiančios vertybės socialinio pažinimo atžvilgiu visuomet yra pirminės. Pirminės jos ir socialinio pažinimo rezultatų realizavimo atžvilgiu. Žmogus negali nei pažinti istorinio proceso, nei — tai ypač norėtusi pabrėžti — realizuoti pažinimo rezultatų praktiškai pertvarkant socialinę tikrovę, būdamas

<sup>1</sup> Neseniai miręs plačiai žinomas prancūzų sociologas R. Aronas šiuo klausimu taip rašo: „Istorija galų gale turi tokią prasmę, kokią jai suteikia mūsų filosofija. Ji yra vaizduotės muziejus arba žmogaus, statančio sau paminklus, žaidimas“ (Aronas R. Koniec wieku ideologii.— Paryž, 1956, s. 167).

nepriklausomas nuo objektyviai esančių savo socialinio gyvenimo sąlygų. Taigi neabejotina, kad iš praktinio žmonių gyvenimo objektyvaus turinio kylanti jų socialinė pozicija tiesiogiai sąlygoja bei reglamentuoja visuomenės istorijos pažinimo pobūdį. Minėta pozicija socialinės teorijos atžvilgiu atlieka, galima sakyti, tokį pat vaidmenį, kokį gamtos pažinime atlieka gamybinės technikos raidoje iškilę nauji poreikiai: kai tik šiam vystymuisi prireikia naujų idėjų, moksle iškyla ir nauji problemų sprendimo variantai. Socialinis pažinimas lygiai taip pat praktiškai sąlygotas, kaip ir gamtos pažinimas. Tai akivaizdžiai matome, lygindami gamtos ir visuomenės pažinimo raidą. Kol praktinė žmogaus galia gamtai buvo labai menka, tol žmogus gamtą aiškino ją sužmogindamas, t. y. mitologizuodamas. Panašiai pažįstama ir socialinė tikrovė. Kol socialinis gyvenimas žmogui svetimas, išoriškas ir stichiškas, jis šį gyvenimą sužmogina teorijoje. Tai reiškia, jog visuomenės teorija ideologizuojama: ji yra socialinė mitologija. Visuomenės gamybinei veiklai plečiantis ir žmonėms vis labiau apvaldant išorinę tikrovę, mitologinė tikrovės rekonstrukcija vis daugiau ir daugiau pakeičiama mokslinė. Tačiau išsiplėtęs žmogaus poveikis gamtai pagimdo socialinį susvetimėjimą. Dėl to civilizuotos, bet susvetimėjusios visuomenės žmogus gali „susijungti“ su socialinėmis (egzistencinėmis) savo gyvenimo sąlygomis tik socialinei mitologijai tarpininkaujant, t. y. iš esmės tokiu pat būdu, kokiu gamtą sužmogindavo necivilizuotos, barbariškos visuomenės narys.

Pripažinus, kad istorijos proceso pažinimo mastas priklauso nuo jos praktinio sužmoginimo laipsnio, išryškėja socialinio pažinimo objektyvumo problemos materialistinio sprendimo kontūrai. Istorijos proceso pažinimo turinio objektyvumo reikia ieškoti ne įvairių socialinių vertybių (jos visuomet subjektyvios) sferoje — klasių siekiuose, jų tiksluose ar jų pažangume (tam tikru istoriniu periodu kiekviena visuomenės klasė yra pažangi!), o socialinio gyvenimo praktikos sferoje. Vadinasi, vertybes, klasinį interesą reikia materialistiškai išsifruoti. Kaip žinoma, pirmasis tai atliko K. Marksas. Būtent jo teorijoje paaiškėja, kad visos socialinės klasės, užimančios tam tikrą padėtį materialinių santykių sistemoje, susvetimėjusios visuomenės istorijoje, turi siaurą interesą. Šis interesas visuomet yra išskirtinis kitų visuomenės klasių ar grupių atžvilgiu. Todėl čia klasinis suinteresuotumas negali nesikirsti su socialinio pažinimo turinio objektyvumu, ir visuomet laimi interesas — socialinė tikrovė teorijoje mistifikuojama, arba ideologizuojama. Vadinasi, kol visuomenė nesubręsta tiek, kad būtų materialinės prielaidos socialiniam susvetimėjimui likviduoti ir stichiškumui iš socialinio gyvenimo pašalinti, tol visuomenės teorijos ideologizacija yra objektyvus, alternatyvos neturintis reiškinys, kuris tiek pat būtinas istorijai kaip ir kiti egzistenciniai jos reiškiniai. Vaizdžiai sakant, istorija savo tikrąją paslaptį žmogui gali atskleisti tik pati virsdama vieningos, materialinių interesų nesuskaldytos žmonių bendrijos istorija, t. y. tikrai žmogiška istorija. Taigi K. Markso

socialinė teorija irgi yra tam tikros istorinės epochos produktas, o ne vien genialaus proto kūrinys.

Akivaizdu ir neabejotina, kad istorijos vaizdą atkuria žmogus. Bet šios rekonstrukcijos turinys, jos pobūdis visuomet sąlygotas objektyvių istorinio proceso galimybių. Žmogaus protas, kurio pastangos labai reikšmingos objektyvių istorinio proceso galimybių diapazone, deja, yra nepajėgus nueiti toliau socialinės praktikos nubrėžiamų ribų, t. y. pranokti tas galimybes, kuriomis objektyviai operuoja praktiniu gamtos valdymu paremtas istorinis procesas.